

Glavne vrste divljači koje naseljavaju lovište „Kamešnica – Grabovica“ su: zec (*Lepus europeus*), mrki medvjed (*Ursus arctos*), srna (*Capreolus capreolus*), divlja svinja (*Sus scrofa*), vuk (*Canis lupus*), prepelica (prepelica (*Conturnix coturnix*).

Osim gore navedene divljači u lovištu prirodno obitavaju i druge stalne, sezonske i povremene ili prolazne vrste divljači i to : divlja mačka (*Felis silvestris*), puh obični (*Glis glis*), čagalj (*Anis aureus*), lisica (*Vulpes vulpes*), smeđi tvor (*Putorius putorius*), velika lasica – hermelin (*Mustela erminea*), lasica mala (*Mustela nivalis*), jazavac (*Meles meles*), puh obični (*Glis glis*), šljuke (*Scolopavidae*), fazan (*Phasianus colchicus*), divlje patke (*Anatidae sp*), siva čaplja (*Ardea cinerea*), liska crna (*Fulica atra*), šljuka šumska (*Scolopax rusticola*), golub divlji (*Columba livia*), vrane (*Corvisae*), gavran (*Corvus corax*), vrana siva (*Corvus cornix*), vrana gaćac (*Corvus frugilegus*), čavka (*Corvus monedula*), svraka (*Pica pica*).

Prema LEAP-u općine Posušje za period 2016 – 2026. u obuhvatu predmetnog dalekovoda nalaze se dva lovišta:

Lovište Oštrc – uglavnom područje katastarskih općina Batin, Bašići, Bešlići, Cerovi doci, Ćesića draga, Čitluk, Gradac, Landeke, Lipovice, Nugli, Osoje, Posušje, Širića brig, Tribistovo, Vinjani i Vučipolje. Površina lovišta je 11 100 ha. Lovište je brdsko-planinskog tipa. Ovim lovištem upravlja Lovачko društvo Radovanj koje broji 265 članova.

Lovište Kobilić - uglavnom područje katastarskih općina Glavica, Podbila, Sutina Virska, Vir, Zagorje i Zavelim. Površina lovišta prema odluci o ustanovljenju je 7 800 ha. Međutim stvarna površina lovišta je oko 10% manja. Lovištem od njegovog ustanovljena 1998. godine do danas upravlja Lovачko društvo Milan Mikulić Bikan, koje broji oko 100 članova.

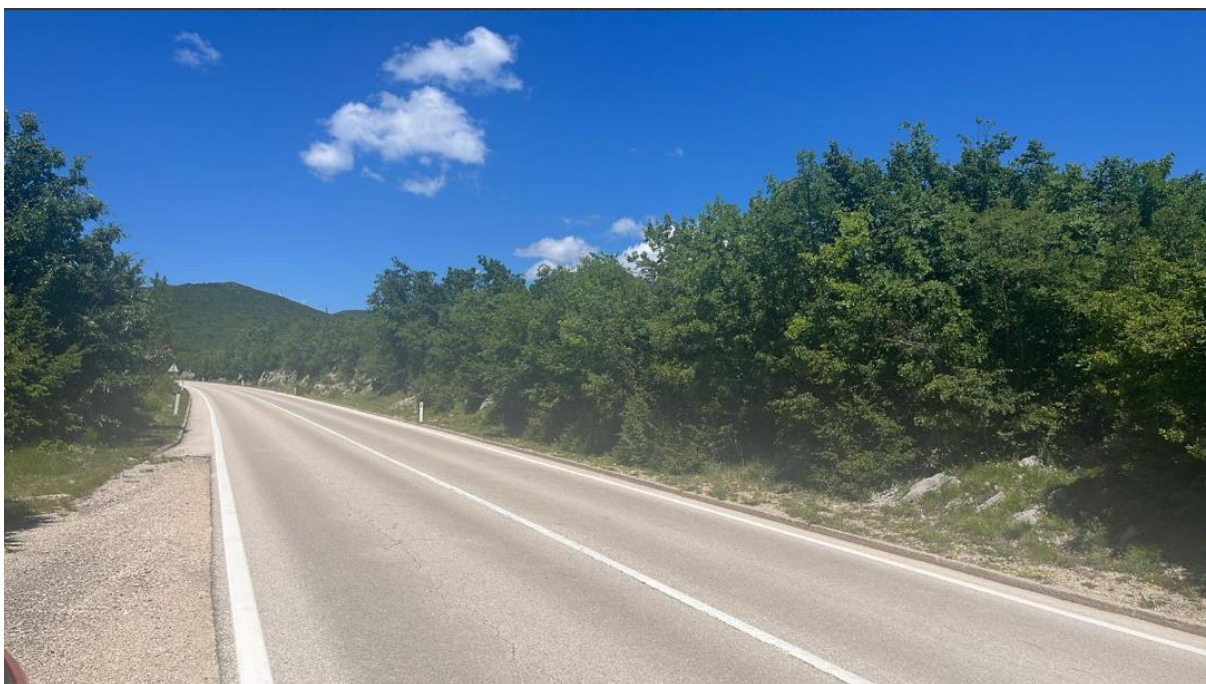
2.6.7 POSTOJEĆA MATERIJALNA DOBRA, UKLUČUJUĆI KULTURNO – POVIJESNO I ARHEOLOŠKO NASLIJEĐE

2.6.7.1 Infrastruktura

Promet

Na području planirane trase dalekovoda od značajnijih prometnih infrastruktura pod utjecajem projekta izdvajaju se:

- Magistralni put M16 od naselja Prisika prema GP Kamensko
- Magistralni put M6.3 od naselja Prisika prema MGP Prisika
- Lokalne (nekategorizirane) prometnice koje povezuju sljedeća naselja: Kazaginac – Pasić, Mijakovo polje – Vinica, Zagorje – Vir.
- Magistralni put M 6.1 u naseljima Vinjani i Čitluk
- Regionalni put R419 Tribistovo – Posušje.

Slika 90 Magistralni put M16 prema GP Kamensko (lokacija stupa 106)

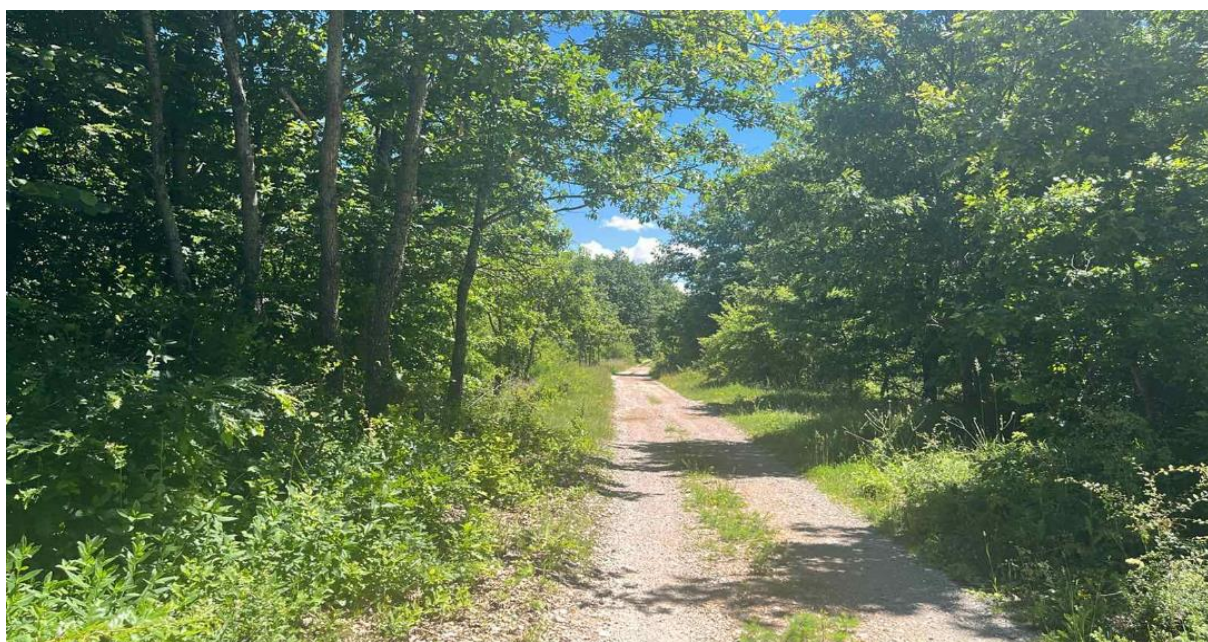
Slika 91 Magistralni put M 6.3 prema MGP Prisika (lokacija stupa 107)

Slika 92 Lokalni put Kazaginac-Pasić

Slika 93 Lokalni put Mijakovo Polje – Vinica

Slika 94 Nekategorizirani put Gornja Prisika – Kazaginac (s desne strane planirana trasa dalekovoda)

Vodoopskrba i kanalizacija

Sa aspekta vodoopskrbe općine Posušje najznačajnija je akumulacija „Tribistovo“ koja osigurava dovoljnu količinu vode, ne samo za stanovnike općine Posušje, nego i za naselja susjednih općina koja se nalaze na višim nadmorskim visinama. Vodoopskrbni sustav akumulacija „Tribistovo“ podijeljen je na 5 podsustava.

Trenutno je sa vodom opskrbljeno oko 11 000 stanovnika u općini Posušje, što predstavlja približno 2/3 stanovnika. Približno 1/3 stanovnika nema opskrbu vodom, a to su stanovnici područja Rakitno, Vira i Zagorja. Na području općine Posušje ne postoji izgrađeni kanalizacijski sustav.

Područje općine Tomislavgrad smješteno je na propusnoj geološkoj podlozi tako da sva voda koja padne u obliku oborina brzo nestane u podzemlju. Unutar stijenskih masa se akumuliraju podzemne vode, koje se dreniraju kroz kraška vrela. Upravo su zahvati podzemnih voda okosnica vodoopskrbe stanovništva u općini Tomislavgrad. U većini slučajeva je kvaliteta vode u vodozahvatima zadovoljavajuća (vrela i izvori, kao i podzemne vode iz intergranularnih sredina) tako da se provodi samo dezinfekcija vode. Prema *Zakonu o vodama*, za sva izvorišta koja se koriste za vodoopskrbu stanovništva potrebno je donijeti *Odluku o zaštiti izvorišta sukladno Pravilniku o načinu utvrđivanja uvjeta za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta vode za javnu vodoopskrbu stanovništva* („Sl. novine F BiH“, br. 88/12).

Polazna točka vodoopskrbnog sustava Tomislavgrad je vodocrpilište Ostrožac, koje se nalazi oko 7 km zapadno od Tomislavgrada. Na lokaciji vodocrpilišta izvedena su tri bušena bunara, u koje su postavljene uronjene crpke pojedinačne snage 55, 13 i 11 kW, i iskazane maksimalne količine crpljenja od 65 l/s. Nad svakim bunarom je izveden bunarski objekt, dok se u posebnoj pogonskoj zgradi nalazi kontrolno upravljačka prostorija, uređaj za kloriranje i kotlovi za amortizaciju hidrauličkog udara. Vodocrpilište Ostrožac nalazi se na koti terena 942 m.n.m., a crpke crpe vodu s relativne dubine do cca 45 m. Iz vodospreme se gravitacijskim vodovima vodom opskrbljuje gradsko područje Tomislavgrada i okolna naselja Stipanići, Jošanica, Podgaj, Kolo, Blažuj, Ćavarov Stan, Bobara, Tubolja, Kovači i Omerovići. Ovaj vodovodni sustav je proširen i prema susjednim naseljima u pravcu jugozapada (naselja Kovači i Omerovići). Sjeveroistočni i istočni dio Duvanjskog polja (od Mokronoga do Kongore) se vodom opskrbljuje sa izvorišta Rakita. Vodovod „Josip Jović“ sa izvorišta Mukišnica vodom opskrbljuje naselja oko Buškog jezera (od Grabovice do Gornje Prisike) u općini Tomislavgrad i općinu Aržano u susjednoj Hrvatskoj. Pregled ostalih vodovoda na području općine Tomislavgrad dat je u tablici ispod.

Tablica 32 Popis vodovoda na području općine Tomislavgrad

R.br.	Mjesto i vrsta vodnog objekta	Korisnici vodovoda
1.	Šujica - vodovod	Centar Šujice
2.	Prisoje – vodovod za Novo naselje i Brljeve	Novo naselje u Prisoju i zaseok Brljevici
3.	Kongora – vodovod	Naselje Kongora
4.	Crvenice – vodovod	Naselje Crvenice
5.	Mesihovina – vodovod	Stepen i Miljacka
6.	Stipanjići – vodovod sa 5 kaptaža	Naselje Stipanjići
7.	Mrkodol – 2 vodovoda	Mrkodol, Štekina Draga, Meštovića Draga
8.	Brišnik - vodovod	Donji Brišnik
9.	Prisoje – vodovodi po zaseocima	Prisoje – zaseoci: Podprivala, Guber, Ljubičići, Dučići, Ivančići

Sustavna odvodnja otpadnih voda organizirana je samo na gradskom području Tomislavgrada gdje su izgrađeni kolektori oborinske i fekalne kanalizacije u najprometnijim ulicama. U tijeku su aktivnosti na izgradnji uređaja za pročišćavanje otpadnih voda.

Elektroenergetska infrastruktura

Napajanje električnom energijom cjelokupnog područja općine Posušje izvodi se preko transformatorske postaje 110/35/10(20) kV "Posušje" i to preko DV 110 kV "Grude - Posušje" koji prelazi u DV 110 kV "Posušje - Tomislavgrad". Nužno je naglasiti da će realizacijom izgradnje visokonaponskog voda 110 kV "Tomislavgrad - Livno" općina Posušje dobiti mogućnost dvostranog napajanja na visokom naponu što je osnova za ozbiljno razmatranje kvalitetne i redovite opskrbe električnom energijom. Također, DV 35 kV "Grude - Posušje" je u tehnički ispravnom stanju te u trenutnim okolnostima udovoljava uvjetima za rezervnu mogućnost napajanja uslijed možebitnog kvara na glavnom visokonaponskom vodu 110 kV "Grude – Posušje". Iz TS 110 kV "Posušje" realizirano je osam srednjenaponskih 10(20) kV izvoda. Svi izvodi su u prvim dionicama izvedeni podzemno što je tehnički opravdano zbog većih opterećenja (jakosti struja) u prvim dionicama vodova, a posebice važno sa stajališta urbanističkih, infrastrukturnih i ekoloških zahtjeva.

U pregledu vodova po naponskim razinama na području u nadležnosti Poslovnice "ELEKTRO - POSUŠJE", stanje je sljedeće:

- DV 35 kV: 8,791 km,
- DV 10(20) kV: 156,680 km,
- KB 10(20) kV: 25,501 km,
- NNM 0,4 kV: 531,042 km,
- NN KB 0,4 kV: 36,032 km.

Ukupan broj transformatorskih postrojenja 10(20)/0,4 kV iznosi 153 (i to 103 u vlasništvu JP Elektroprivreda HZ HB d.d. Mostar i 50 u vlasništvu trećih tj. privatnih poduzeća).

Područje općine Tomislavgrad napaja se iz dvije transformatorske stanice: transformatorske stanice 110/35/10(20) kV Tomislavgrad i transformatorske stanice 35/10(20) kV Zidine.

Transformatorska stanica 110/35/10(20) kV Tomislavgrad je u elektroenergetski sustav Bosne i Hercegovine povezana s jedne strane 110 kV - nim dalekovodom prema novoj transformatorskoj stanici 20/110 kV Gornji Brišnik, koja je izgrađena za potrebe VE Mesihovina. Ta je trafostanica opremljena s dva transformatora jedinične snage 40 MVA i u vlasništvu je JP Elektroprivreda HZ HB d.d. Mostar. Na taj su način od jednog 110 kV dalekovoda Posušje – Tomislavgrad nastala dva 110 kV dalekovoda: Posušje – Gornji Brišnik i Gornji Brišnik – Tomislavgrad. S druge je strane transformatorska stanica 110/35/10(20) kV Tomislavgrad 110 kV - nim dalekovodom povezana s transformatorskom stanicom u Prozor/Rami, a s treće strane 110 kV - nim dalekovodom prema transformatorskoj stanici u Livnu. Na 110 kV dalekovodu, kojim su povezane TS 110/35/10(20) kV Tomislavgrad i TS 110/35/10(20) kV Rama, izveden je odcjep kojim je u elektroenergetski sustav povezana i TS 110/x kV Kupres. Transformatorska stanica 110/35/10(20) kV Tomislavgrad, kao i svi 110 kV priključni dalekovodi, je u vlasništvu Elektroprijenosa BiH a.d. Banja Luka.

Telekomunikacije

Telekomunikacijske usluge na području općina Posušje i Tomislavgrad pruža Javno poduzeće „Hrvatske telekomunikacije“ d.d. Mostar (JP HT d.d. Mostar) koje je jedan od tri telekomunikacijska operatera u Bosni i Hercegovini. JP HT Mostar u okviru svoje osnovne djelatnosti pruža usluge fiksne i mobilne telefonije, prijenosa podataka, internetske usluge, te veleprodaju govornih i IP usluga i telekomunikacijskih kapaciteta. Moderna transportna mrežna infrastruktura temeljena na optičkim vlaknima i pristupna mreža uskopojasnog i širokopojasnog pristupa (ADSL) jamči siguran i pouzdan prijenos govora i podataka. Telekomunikacijsku mrežu čine podzemni i nadzemni kablovi, komutacijski sustavi, radio relejne veze, bazne stanice i sve što utječe na rad telekomunikacijskih sustava.

Komunalna infrastruktura

Na području općine Tomislavgrad, usluge skupljanja otpada pružaju tri poduzeća, od čega je samo jedno JKP Tomislavgrad, u vlasništvu Općine, a druga dva su u potpunosti privatna. Skupljanje otpada je organizirano prema prostornom razmještanju: Javno komunalno poduzeće d.o.o. Tomislavgrad pokriva uže gradsko područje i još osam mjesnih zajednica prigradskog područja: Šuice, Blažuja, Čavarova stana, Kola, Podgaja, Jošanice, Stipanjića, Bobare, Vučilova Briga, Mokronoge; Eko Stojkić d.o.o. prikuplja i odvozi otpad u naseljima ispod Ljubuše, Vrana, Liba te naseljima od Mesihovne do Tubolje; Eko Bužan d.o.o. prikuplja i odvozi otpad iz naselja sa teritorija Buškog jezera, Roškog polja i Vojkovića. Pokrivenosti uslugom odvoza otpada u općini Tomislavgrad je oko 60%. Odvoz otpada iz naseljenih mjesta vrši se jednom tjedno dok se u samom centru grada vrši tri puta tjedno. Odvoz otpada iz poslovnih prostora se uzima u ovisnosti o količini istog i to od 1 do 5 puta tjedno. Sav otpad se zajedno skuplja i odlaže na deponiju (nema selektiranja korisnih komponenti otpada). Organiziranim prikupljanjem otpada obuhvaćeno je 4 274 korisnika, od toga 3 854 domaćinstava, 350 privrednih subjekata i 70 javnih ustanova. Mjesečna količina prikupljenog komunalnog otpada iznosi oko 544 m³ odnosno 380 t. Otpad se skuplja u kante i kontejnere zapremine 120 l, 240 l, 1,1m³ i 5 m³. Selektivno prikupljanje recikabilnih komponenti vrši „Eko Stojkić“ koje je postavilo jedno zeleno ostrvo u središtu

Tomislavgrada i ima u planu izgradnju reciklažnog dvorišta u krugu tvrtke. Količina papira i najlona prikupljenog na mjesečnom nivou iznosi oko 2,5 t. Skupljeni otpad odvozi se na deponiju „Pakline“ koja se nalazi između Tomislavgrada i Kupresa, na području općine Kupres.

Slika 95 Deponija Pakline

Deponija Pakline je općinska deponija koja se nalazi uz regionalni put R418, 12 km od centra Tomislavgrada, na koju se odlaže bezopasni inertni otpad unutar jedne od velikog broja vrtača na krševitom terenu približne veličine 3,5 ha. Deponija je smještena na teritoriji općine Kupres, udaljena od granice općina manje od 1 km. Odlagalištem komunalnog otpada „Pakline“ upravlja općina Tomislavgrad. Odlagalište komunalnog otpada Pakline je postojeće odlagalište koje se koristi od 2000. godine. Sav otpad se odlaže zajedno, bez sortiranja i reciklaže, razastire i povremeno prekriva zemljanom materijalom. Na lokaciji nema vodoopskrbnog sustava, kanalizacije niti napajanja električnom energijom. Trenutna površina pod otpadom je oko 4 ha.

Aktivnosti na prikupljanju, odvozu i odlaganju komunalnog otpada sa područja općine Posušje obavljaju sljedeća poduzeća:

- JP „Vodovod“ d.o.o. Posušje i
- Poduzeće „Ladanušić“ d.o.o. Posušje.

Na osnovu Odluke Općinskog vijeća Posušje od dana 01. 08. 2011. godine utvrđeni su uvjeti i način prikupljanja, odvoza i odlaganja komunalnog otpada. Na području općine pod ingerencijom JP „Vodovod“ d.o.o. prikupljanjem je obuhvaćeno 99% stanovnika. Komunalni otpad se prikuplja kod cca 3 200 korisnika (kućanstva i pravne osobe). Komunalni i drugi otpad po karakteristikama sličan komunalnom, sa područja općine Posušje se odlaže na deponiju komunalnog otpada „Konjovac“.

Slika 96 Deponija Konjovac

Općinska deponija "Konjovac" nalazi se u MZ Tribistovo iznad sela Sobač, od regionalnog puta (R 419) Posušje - Rakitno udaljena je 2 km (makadam), sjeverno od centra Posušja udaljena 6 km zračne linije i sela Sobač je udaljena 2 km zračne linije. Deponija je locirana na parceli na k.č. br. 3761/1, čiji je posjednik 1/1 Šumska uprava Posušje, a ukupna površina parcele je 1 946 645 m².

Općini Posušje upravljanje otpadom je povjereno poduzeću JP "Vodovod" d.o.o. Posušje, koje se nalazi u 100% - tnom vlasništvu općine Posušje, a koje se osim prikupljanja, utovara, transporta i odlaganja otpada iz kućanstava i industrije bavi sakupljanjem, pročišćavanjem i distribucijom vode, a u manjem obimu ili privremeno i niskogradnjom, instalacijskim radovima, trgovinom na veliko metalnom robom, instalacijskim materijalom, uređajima i opremom za i slično.

Kulturno povijesno i arheološko naslijeđe

Stanje kulturno povijesnog naslijeđa

Općina Posušje ima niz identificiranih spomenika kulturno-povijesne baštine koja je urađena na temelju niza izvora u cilju dobivanja sveobuhvatnog popisa. Prvi izvor čine svi proglašeni nacionalni spomenici pa potom spomenici Privremene liste nacionalnih spomenika i Liste peticije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima Povjerenstva, zatim popis Republičkog zavoda za statistiku (1986), popis iz Prostornog plana BiH (1983), spomenici iz evidencije bivšeg Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture i Republičkog zavoda, spomenici obrađeni u raznim dokumentima znanstvenih institucija itd. Popis je utvrđen na način da se spomenici ne ponavljaju i to poštujući pravila zadržavanja

spomenika koji je proglašen od institucije višeg ranga. U tekstu slijede sveukupno identificirani i klasificirani spomenici po razdobljima.

Spomenici i kulturna dobra I. kategorije zaštite (nacionalna razina)

Jedini nacionalni spomenik na teritoriju Općine je Nekropola sa stećcima Donje Bare, povijesno područje, koja je na listi nacionalnih spomenika BiH (br. 05.1-02-232/05-4, 9.11.2005, izmjena i dopuna br. 05.2-2.5-90/15-5, 16.12.2015). Na privremenom popisu nacionalnih spomenika BiH (Sl. glasnik BiH, br. 33/02) nalazila su se četiri spomenika sa područja Općine Posušje:

- ♣ Crkva Bezgrešnog začeca,
- ♣ Crkva Uznesenja - Gradac,
- ♣ Crkva Sv. Ivana Nepomuka - Rakitno,
- ♣ Crkva sv. Jure - Vir.

Na Listi peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima su stećci kraj potoka Ričina, a nedavno je kandidiran i lokalitet Brižak u Gracu.

Spomenici i kulturna dobra II. kategorije zaštite (županijska razina)

Na županijskoj razini zaštićeno je ukupno 5 spomenika i dobara i to: Šimića pećina u zaštićenoj zoni akumulacije Tribistovo, Gradac kod Posušja, Gradac, utvrda-burg, Stari most u Ričini, Spomenik braniteljima u Posušju.

Na području općine Posušje registrirano je 440 arheoloških lokaliteta i spomenika iz različitih vremenskih perioda. Sa aspekta ljepote krajolika naročito su značajni suhozidi koje je potrebno zaštititi i po potrebi oživjeti.

Na području općine Tomislavgrad Komisija je proglasila 3 nacionalna spomenika i 4 spomenika su na privremenoj listi. Nacionalni spomenici su:

- N1 – Čaršijska džamija (Džudža Džeferova džamija) s haremom, graditeljska cjelina (Odluka o proglašenju objavljena u Sl. glasniku BiH, br. 03/09)
- N2 – Nekropole sa stećcima na lokalitetima Lipa I, II i III u Lipi, povijesno područje (Odluka o proglašenju objavljena u Sl. glasniku BiH, br. 39/13)
- N3 – Prapovijesno naselje i srednjovjekovna nekropola sa stećcima Barzonja, arheološko područje (Odluka o proglašenju objavljena u Sl. glasniku BiH, br. 42/06, 48/13, 42/14,)
- N4 – Graditeljska cjelina franjevačkog samostana i crkve sv. Nikole Tavelića u Tomislavgradu (Odluka o proglašenju objavljena u Sl. glasniku BiH, br. 01/18)

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika nalaze se:

- P1 – Crkva sv. Ivana Krstitelja, Roško polje
- P2 – Crkva sv. Mihovila, Tomislavgrad.

Kulturno povijesno i arheološko naslijeđe na trasi predmetnog dalekovoda⁴⁸

Na osnovu izrađenog Elaborata o preventivnim arheološkim istraživanjima na trasi predmetnog dalekovoda evidentirano je slijedeće:

a) Osvrt na širi promatrani obuhvat općine Posušje

Na području današnje općine Posušje život je kontinuirano trajao još od prapovijesnog, antičkog i srednjovjekovnog doba što potvrđuju brojna registrirana arheološka nalazišta. Područje općine Posušje bogato je arheološkim lokalitetima iz svih razdoblja povijesti, ali je na žalost, vrlo malo arheološkim putem dokumentirano i ispitano.

Najranije arheološki dokumentirane potvrde naseljavanja na prostoru posuške općine potječu iz mlađeg kamenog doba (neolitik). Riječ je o nalazima zabilježenim u: Vukovim njivama (Gradac), Ilčinovoj lazini (Batin), Pratarušama i Žukovačkoj pećini (Zagorje).

Na ovom području nalazi se velik broj gradina i grobnih humka - tumula (brončano i željezno doba). Među važnijim gradinskim naseljima u znanosti je osobito poznato naselje na Nečajnu (Osoje), ali i tri gradine u Batinu: Izvanjska, Velika i Prataruše. U razdoblju ranog i srednjeg brončanog doba evidentirana je tzv. Posuška kultura i njezine faze: Nečajno, Sovići i Gagrice - Hatelji.

Antičko razdoblje također je ostavilo tragove na prostoru Posušja. Registrirane su rimske utvrde, rimska naselja s ostatcima zgrada i pojedinačni arheološki nalazi. Naseobinski tragovi iz rimskog razdoblja evidentirani su na više položaja u Vinjanima, Gradcu, Dočićima i Orlovom kuku u Čitluku. Rimske utvrde zabilježene su u Tribistovu (Gradina i Oluja), Rastovači (Vučja gradina) i Batinu (Velika gradina).

Izdvajaju se Vinjani te Posuški Gradac koji je po svemu sudeći u antičko doba bio važno rimsko naselje gdje su utvrđeni ostatci rimske utvrde i naselja koje se na osnovi nalaza datira u vrijeme od 1. do 4. st., te kasnoantička bazilika (4. - 6. st).⁴⁹

Stratešku važnu točku u Posuškom Gradcu činila je Gradina koja se nalazi na uzvisini iznad današnje župne crkve sv. Franje Asiškoga, podne utvrde zvane Kulina. Gradina je imala dug naseobinski kontinuitet trajanja (brončano te antičko doba). Navedena Gradina imala je nesumnjivo važan značaj kao strateško i obrambeno mjesto, a to potvrđuju rimski ostatci građevina te brojna arheološka, nadasve epigrafska građa. Na prostoru Gradine (koju mještani nazivaju i Kulina) pronađeni su ostatci rimske zgrade čije su ostatke mještani sela upotrijebili za gradnju kuća.⁵⁰

Pronađeno je mnoštvo arhitektonskih ulomaka koji pripadaju rimskoj zgradi, kao i epigrafski spomenici koji datiraju od 1. do 4. st.⁵¹

U sklopu rimskog naselja u Gradcu, prema mišljenju nekih autora negdje oko 183. godine, izgrađeno je terasasto svetište pravokutnog oblika, dužine 75 m, a širine 61 m. Pronađeni su debeli zidovi koji su bili pojačani masovnim potpornjima, a uokolo se prostirao trijem. Unutar navedenog prostora pronađeni su ulomci friza koji je bio bogato ukrašen (krilate Viktorije te počasni natpis caru Marku Aureliju). Osim

⁴⁸ Izvor: Elaborat o preventivnim arheološkim istraživanjima, Arhiplus d.o.o. Mostar, svibanj 2024.

⁴⁹ F. Fiala, 1893., str. 145.–151.; F. Fiala, 1893., str. 517.–523.; Đ. Basler, 1983., str. 67-71.

⁵⁰ F. Fiala, 1893., str. 146.

⁵¹ F. Fiala, 1893., str. 148-151.

bogato ukrašenih ulomaka friza na području Gradca pronađeno je oko 20-ak epigrafskih spomenika (većina njih ulomci). Na nekima od njih spominju se carevi Marko Aurelije i Klaudije, kao i drugi visoko pozicionirani dužnosnici.

Od epigrafskih spomenika važno je spomenuti natpis Marka Emilija Lepida koji je bio vojskovođa cara Tiberija, a koji je nakon 9. godine služio kao legatus Augusti pro praetore i time stekao pravo na podizanje spomenika. Na jednom od natpisa spominje se Marko Servilije, visoki rimski dužnosnik i Augustov namjesnik provincije iz razdoblja prije Batonovog ustanka u Iliriku od 6. do 9. godine. Jedan od važnijih natpisa je počasni natpis caru Klaudiju koji potječe iz 52. godine.

Osim ostataka rimskog naselja u Posuškom Gradcu, evidentirana je i kasnoantička bazilika (4. – 6. st.) smještena u suvremenom katoličkom groblju na položaju Brižak. Upravo ova kasnoantička, odnosno starokršćanska crkva svjedoči o širenju kršćanstva ovim prostorom u razdoblju prije doseljenja Slavena. Na istom mjestu početkom 9. st. razvija se ranosrednjovjekovno groblje, a u kasnom srednjem vijeku i nekropola stećaka.

Osim Gradca u Posušju u rimsko doba važno naselje bili su Vinjani gdje su pronađeni rimski ostatci, te veća statua žene. Na ovom području pronađena je i kasnoantička bazilika.

Posušje je u antičko doba bilo gusto naseljeno što potvrđuju ostaci rimskih cesta: Studenci-Postranje – Proložac – Imotski – Gorica - Drinovci, zatim: Vinica – Vir – Vinjani – Posušje -Posuški Gradac – Kočerin – Čerin, treća komunikacija Duvanjsko polje – Rakitno – Polog – Žovnica, te četvrta: Roško polje – predjeli Rame i Drežnice. Navedene ceste presijecale su poprečne komunikacije, dok je preko svih vodila prometnica usporedna s glavnim putnim pravcem Salona – Narona. Visoravan Rakitno bila je sjecište putnih pravaca koji su vodili iz Imotskog, Duvanjskog i Ljubuškog polja.

Antički ostaci, kao i ostaci pronađenih bazilika dokaz su intenzivnog života u to vrijeme na ovom prostoru, ali istovremeno su dokaz relativno rane kristijanizacije na ovim prostorima. Gotovo svi navedeni lokaliteti, što je utvrđeno arheološkim istraživanjima, svjedoče o kontinuitetu života i kroz cijeli srednji vijek jer se na svima njima ili njihovoj neposrednoj blizini nalaze i srednjovjekovni grobovi – stećci (autohtoni srednjovjekovni nadgrobni spomenici na ovim prostorima).

O bogatom životu ovoga područja u srednjovjekovno doba najbolje svjedoče nekropole stećaka kojih je do danas registrirano oko 40 (Dupovci, Donje Bare, Podi, Kadim Vir i dr). U pisanim izvorima Posušje se prvi put spominje u aktima Sinjskog sabora iz 1378. godine kada udovica Ivana Nelipića, Margeta saziva sabor u čijem se opisu spominje i Posuđe, koje je tada bilo u njihovom vlasništvu.⁵²

Marko Vego navodi podatak da je u Posušju kralj Ostoja boravio 1403. godine, gdje su ga tražili dubrovački poslanici. Dokument koji spominje župu Posušje je i povelja kralja Ostoje iz 1408. godine, kada kralj Ostoja daruje župu Posušje braći Radivojevićima, gospodarima zapadne Hercegovine.

U Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine na području današnje općine Posušje popisano je preko 150 arheoloških lokaliteta.⁵³

Ovaj broj odnosi se na spomenike prapovijesnog, rimskog i srednjovjekovnog doba i rezultat je istraživanja i evidencija koje su se realizirale do 1988. godine. U Arheološkom leksikonu BiH svi lokaliteti

⁵² S. Gunjača, 1957., str. 221. - 222.

⁵³ Arheološki leksikon Tom 3, Sarajevo, 1988., str. 283-309.

su nabrojani abecednim redom naziva lokaliteta, po općinama i određene su regije po administrativnoj podjeli Bosne i Hercegovine po općinama prije 1996. godine. S obzirom da se radi o publikacijama koje, iako temeljne, ne predstavljaju recentni izvor informacija, sa sigurnošću se može računati na znatan broj neregistriranih nalazišta koja nisu uključena u ovaj popis.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglašava nacionalne spomenike na koje se primjenjuju mjere zaštite sukladno Odluci o proglašenju i Zakonu o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07). Nacionalni spomenici proglašeni od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika na području općine Posušje su:

- Nekropola sa stećcima Donje Bare
- Stećci kraj potoka Ričine.⁵⁴

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika na prostoru Posušja nalaze se:

- Crkva Bezgrešnog Začeca BDM
- Gradac – Crkva Uznesenja BDM
- Rakitno – Crkva sv. Ivana Nepomuka
- Vir – Crkva sv. Jure⁵⁵

b) Osvrt na širi promatrani obuhvat općine Tomislavgrad

Na cijelom Duvanjskom polju evidentirani su brojni arheološki lokaliteti od prapovijesti pa sve do danas. Najstariji stanovnici su bili Delmati, pripadnici ilirskog plemena. Centar ilirskog plemena bio je grad Delminium. Na ovom području pronađeno je preko 30 prapovijesnih gradina. Nakon dugotrajnog i čvrstog otpora Delmate su pokorili Rimljani početkom I. stoljeća poslije Krista. Pokoravanjem Delmata početkom I. stoljeća ovim prostorima zavladao su Rimljani. Oni su sagradili novi grad, rimski Delminium.

Na području Duvanjskog polja evidentiran je velik broj epigrafskih natpisa koje nam govore o štovanju božanstava u antičko vrijeme, ali i evidentiran je veći broj naselja u antičko doba. Rimljani su na ovom prostoru ostavili brojne tragove života i kulture. Izgradili su mnoge ceste, vojničke postaje, podignuli novi Delminij, palače, hramove, terme i druge javne i privatne zgrade. O kontinuitetu života na duvanjskom prostoru kao i kršćanstvu svjedoče do sada pronađene ranokršćanske bazilike: na Crkvini pod Gradinom u Crvenicama, na Kamenicama u Borčanima, Crkvini u Tomislavgradu, Karauli, Bogdašiću kod Šujice, Prisoje na lokalitetu Crkvina, Vinici na lokalitetu Crkvina, Bukovoj gori i Kovačima. O naseljavanju ovih krajeva u srednjovjekovnom razdoblju svjedoče nekropole sa stećcima. Na području Duvanjskog polja zabilježene su 44 nekropole.

Također na ovom prostoru sačuvani su brojni materijalni ostaci kulturno-povijesnih spomenika iz novijih povijesnih razdoblja (osmanskog, austrougarskog): javni, sakralni, infrastrukturni i dr.

⁵⁴ <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalnispomenici>

⁵⁵ <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/privremenalista>

U Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine na području današnje općine Tomislavgrad popisano je preko 100 arheoloških lokaliteta. Ovaj broj okuplja spomenike prapovijesnog, rimskog i srednjovjekovnog doba i rezultat je istraživanja i evidencija koje su se realizirale do 1988. godine. S obzirom da se radi o publikacijama koje, iako temeljne, ne predstavljaju i recentni izvor informacija, sa sigurnošću se može računati na znatan broj neregistriranih nalazišta koja nisu uključena u ovaj popis.

⁵⁶

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglašava nacionalne spomenike na koje se primjenjuju mjere zaštite sukladno Odluci o proglašenju i Zakonu o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07).

Nacionalni spomenici proglašeni od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika na području Tomislavgrada su:

- Arheološko područje – Mandina gradina i nekropola sa stećcima
- Čaršijska džamija (Džudža Džaferova džamija) s haremom
- Graditeljska cjelina franjevačkog samostana i crkve sv. Nikole Tavelića u Tomislavgradu
- Nekropole sa stećcima na lokalitetima Lipa I, II i III u Lipi,
- Prapovijesno naselje i srednjovjekovna nekropola sa stećcima Barzonja.⁵⁷

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika na području Tomislavgrada nalaze se:

- Crkva sv. Mihovila
- Crkva sv. Nikole i parohijski dom
- Franjevački samostan.⁵⁸

Osvrt na širi promatrani obuhvat grad Livno

- Prostor Bosne i Hercegovine naseljen je od prapovijesti, što potvrđuju mnogobrojni nalazi i arheološki lokaliteti na prostoru Livanjskog polja.
- Grad Livno se prostire pod planinom Krug, tj. jednim dijelom pod stjenovitim brdom Crvenice na obodu jugoistočnog dijela Livanjskog polja i drugim dijelom u nizini uz rijeku Bisticu. Livno je smješteno na najplodnijem dijelu Livanjskog polja. Jezgro srednjovjekovnog naselja smješteno je na uzvišenom sjevernom dijelu današnjeg naselja, a u blizini izvora rijeke Bistrice.
- Livanjsko polje je u prapovijesnom i antičkom dobu bilo naseljeno ilirskim plemenom Delmata. O gustoći naseljenosti kraja svjedoči preko 40 prapovijesnih gradina, od kojih je nekoliko njih bilo korišteno i u rimsko doba. Na području grada Livna i u njegovoj neposrednoj okolini nalazi se nekoliko prapovijesnih gradina na lokalitetima: Kasalov gradac, Teber, dok je u Zastinju utvrđeno oko 30 tumula te Gradinica i Velika gradina s kasnoantičkom utvrdom u Velikom Kabliću. Značajan je arheološki kompleks u Vašarovinama koji osim prapovijesne gradine sadrži i željeznodobne grobnice, rimsko naselje i nekropolu.

⁵⁶ Arheološki leksikon Tom 3, Sarajevo, 1988., str. 229-250.

⁵⁷ <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalnispomenici>

⁵⁸ <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/privremenalista>

- Po osnivanju rimske provincije Dalmacije, kojoj je pripadao skoro sav teritorij današnje Bosne i Hercegovine, Rimljani su oko 20. godine 1. stoljeća n.e. sagradili veliku i važnu cestu Salona - Servitium. Njena trasa je vodila kroz Livanjsko polje na kojem su uspostavljene putne stanice Pelva, locirana u Lištane i Bariduo u Livno. Na području Lištana pronađena je kasnoantička grobnica, ranokršćanska bazilika i srednjovjekovna nekropola. Na području Rešetarica pronađeni su ostatci ranokršćanske bazilike i dvije nekropole. Na području Crkvina u Potočanima također su pronađeni ostaci ranokršćanske crkve, ranosrednjovjekovne crkve i srednjovjekovne nekropole.

Livno se u devetom stoljeću spominje kao gradsko naselje. U srednjovjekovnim povijesnim izvorima župa Livno se prvi put spominje 28. 9. 892. godine za vrijeme vladavine hrvatskog kneza Mutimira. U naselju Rapovine pronađeni su ostaci ranosrednjovjekovne crkve iz 9. stoljeća, stećci, nadgrobni spomenici iz 18. stoljeća.

- Materijalni ostatci srednjovjekovnog Livna i rijetki pisani izvori ukazuju da Livno u kasnom srednjem vijeku ima tipičnu urbanu matricu srednjovjekovnih gradova: tvrđavu, podgrađe (varoš), a izvan areala naselja. Na obalama Bistrice, podignut je franjevački samostan sv. Ivana Krstitelja. Livno se često spominje u poslovnim ugovorima zaključenim u Splitu tijekom 14. i 15. stoljeća, što pokazuju da je Livno u tom razdoblju razvijeno naselje. O tome svjedoče i drugi brojni pisani izvori. Urbana baština antičkog i srednjovjekovnog Livna duboko je zakopana u nedovoljno istraženim arheološkim slojevima, kao i zagubljenim i nepoznatim arhivskim materijalima.
- Također na ovom prostoru sačuvani su brojni materijalni ostaci kulturno-povijesnih spomenika iz novijih povijesnih razdoblja (osmanskog, austrougarskog): javni, sakralni, infrastrukturni i dr.
- U Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine popisana su ukupno 189 lokaliteta koji se nalaze u sastavu grada Livna. Ovaj broj okuplja spomenike prapovijesnog, rimskog i srednjovjekovnog doba i rezultat je istraživanja i evidencija koje su se realizirale do 1988. godine. S obzirom da se radi o publikacijama koje, iako temeljne, ne predstavljaju i recentni izvor informacija, sa sigurnošću se može računati na znatan broj neregistriranih nalazišta koja nisu uključena u ovaj popis.⁵⁹
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglašava nacionalne spomenike na koje se primjenjuju mjere zaštite sukladno Odluci o proglašenju i Zakonu o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07).
- Nacionalni spomenici proglašeni od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika na području grada Livna su⁶⁰:
 - Balagija (Balaguša) džamija s haremom
 - Beglučka (Lala-pašina, Mustafa-pašina, Beglek) džamija
 - Crkvina (Ledenica) sa pokretnim nalazima u Potočanima
 - Čurčinica džamija sa haremom
 - Džumanuša (Sinan Čauševa ili Džemanuša) džamija sa haremom
 - Firduzov mezaristan

⁵⁹ Arheološki leksikon Tom 3, Sarajevo, 1988., str. 229-250.

⁶⁰ <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalnispomenici>

- Franjevački samostan Gorica
- Groblje sv. Ive
- Lištani-Podvornice
- Milošnik (Bušatlićina ili Milosnik) džamija s haremom
- Most na Dumanu
- Nekropola sa stećcima Mramorje, Grborezi
- Pirijina (Smailagića) kula
- Prapovijesna gradina, željeznodobne grobnice, rimsko naselje, nekropola i pokretno naslijeđe u Vašarovinama, Priluka
- Prapovijesna „Velika gradina“ u Vidošima
- Rapovine
- Rešetarica, arheološko područje s ostacima ranokršćanske bazilike, dvije nekropole i pokretno naslijeđe
- Srpska pravoslavna crkva Uspenija Presvete Bogorodice, zajedno s pokretnom imovinom
- Stari grad u Livnu (Bistrički grad)
- Veliki i Mali Han u Lištanima, prapovijesni tumulu i nekropola sa stećcima
- Zavra džamija
- Župna crkva Bezgrešnog začeca u Vidošima

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika na prostoru Livna nalaze se:

- Glavica džamija, Groblje na Gorici, Kovačić - Ljubunčić - Filijalna crkva, Lusnić - Ljubunčić - Filijalna crkva i groblje, Mali Gubar - Filijalna crkva, Sahat kula, Strupnić - Ljubunčić - Filijalna crkva.⁶¹

Rezultati rekognosciranja na terenu

Krajolik na kojem se planira izgraditi dalekovod Široka Draga je područje koje ima odlike brdsko - planinskog područja.

Dijelovi dalekovoda prolaze rubovima Viničkog, Virskog i Posušskog polja. Isto tako trasa dalekovoda prolazi preko kanjona Ričine i Brine i spaja se u blizini sela Sobač nadaleko od Tribistova na već postojeći dalekovod Rama – Posušje.

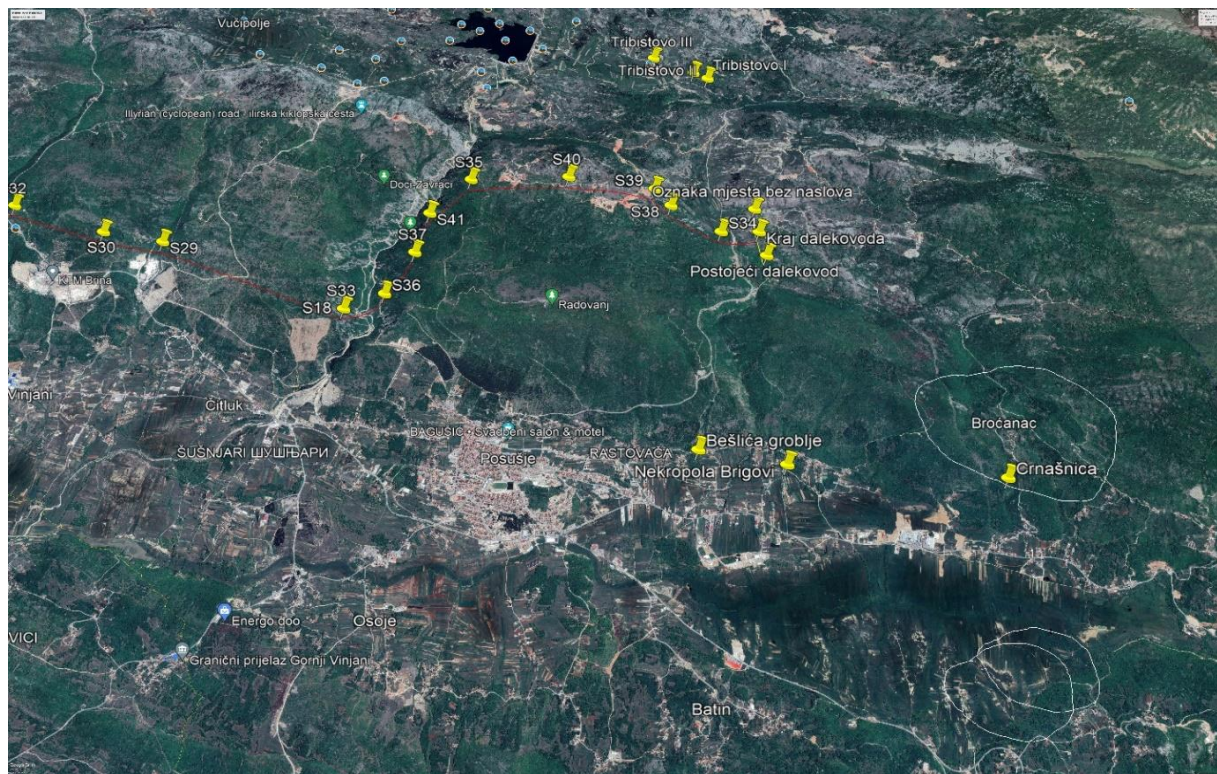
Prostor kojim prolazi trasa dalekovoda je veoma nenaseljen prostor te je kolizija s naseljenim mjestima svedena na minimum. Na ovom prostoru terenskim pregledom zabilježene su brojne manje gomile koje neće biti ugrožene izgradnjom dalekovoda niti se nalaze u njegovoj neposrednoj blizini.

Trasa dalekovoda najvećim dijelom prolazi i kroz šumsko područje dok je ostatak terena izrazito brdovit. Početak trase dalekovod gledajući s lokacije buduće VE Široka Draga je nenaseljen, a sa sjeverne strane smješteno je umjetno jezero Buško blato, a s južne strane na par kilometara nalazi se državna granica s Republikom Hrvatskom. Krajnja točka spajanja predmetnog dalekovoda na već postojeći dalekovod Rama – Posušje je u kanjonu koji vodi iz Posušja prema Tribistovu odnosno Parku prirode Blidinje, a radi se o veoma nenaseljenom prostoru.

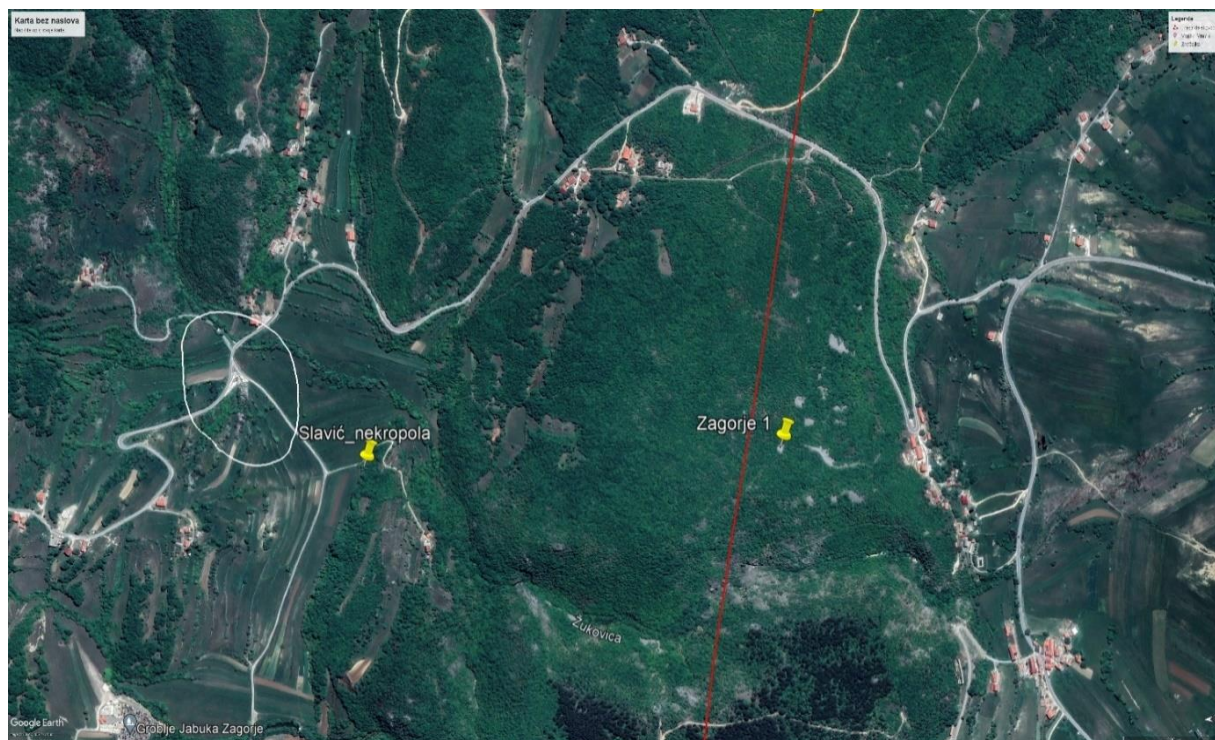
⁶¹ <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/privremenalista>

Na osnovu elaborata „Elaborata o preventivnim arheološkim istraživanjima“ može se zaključiti da se na terenu na kojem se planira izgradnja **Priključnog dalekovoda Široka Draga ne nalaze arheološki lokaliteti**. Arheološki spomenici i lokaliteti koji se nalaze najbliže području prikazani su na slikama i tablici ispod.

Slika 97 Najbliži arheološki lokaliteti budućeg dalekovoda

Slika 98 Najbliži arheološki lokaliteti budućeg dalekovoda

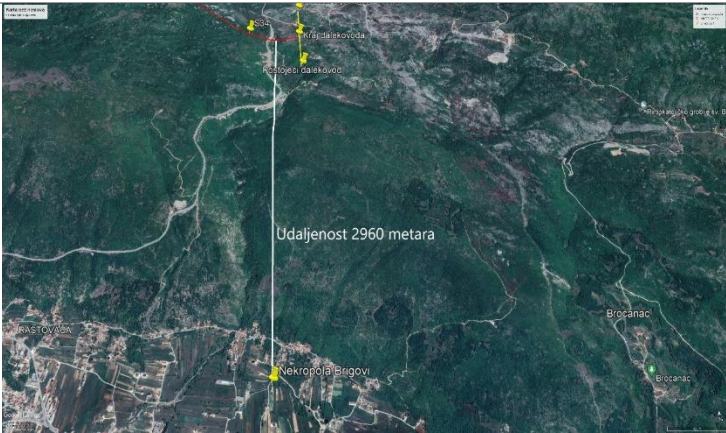

Tablica 33 Najbliže evidentirani arheološki lokaliteti u području trase predmetnog dalekovoda

<p>Grad Vinica, Duvno</p>	 <p><i>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine:</i> Prapovijesna gradina i rimska utvrda. Smještena je na istaknutom brdu istočno od Viničkog polja. Na zapadnom dijelu grebena je limitni tumul, na kojem je kasnije podignut zid u malteru. Na ostalim dijelovima nema ostataka prapovijesnog bedema, ali su vidljivi duži potezi zidova u malteru te ostaci više pravokutnih prostorija. Rano brončano doba (posuška kultura) i kasnoantičko doba. Arheološko nalazište Grad Vinica, Tomislavgrad udaljeno je 67 metara od dalekovoda.</p>
---------------------------	--

<p>Gradina Malenica, Duvno</p>	 <p>Udaljenost 133 metra</p> <p><u>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine:</u> Prapovijesna gradina. Locirana je nad vrelom Korito. Brončano i željezno doba. Arheološko nalazište Gradina Malenica udaljeno je 133 metra od dalekovoda.</p>
<p>Dočići, Čitluk, Posušje</p>	 <p>Udaljenost 854 metara</p> <p><u>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine:</u> Rimske građevine. Ostatci zidova, stupova, opeke i rimske keramike, mramorna zdjela. Rimsko doba. Dočići, Čitluk udaljeno je od 854 metra od dalekovoda.</p>
<p>Bešlića groblje, Rastovača, Posušje</p>	 <p>Udaljenost 2737 metara</p> <p><u>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine:</u> Srednjovjekovna nekropola i pojedinačni nalaz iz rimskog doba. U katoličkom groblju sačuvano 8 stećaka u obliku ploča, orijentiranih Z-I, od toga dva u sekundarnoj upotrebi. U kapelici fragment rimskog arhitektonskog ukrasa s akantusom. Rimsko doba i kasni srednji vijek. Arheološko nalazište Bešlića groblje, Rastovača udaljeno je od 2 737 metra od dalekovoda.</p>

<p>Brigovi, Rastovača</p>	 <p>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine: Prapovijesni tumul i srednjovjekovna nekropola. Na tumulu smješteno 17 stećaka u obliku sanduka i sarkofaga, orijentiranih Z-I. Vjerojatno brončano doba i kasni srednji vijek. Arheološko nalazište Brigovi nalazi se 2 960 metara od dalekovoda.</p>
<p>Vir, Posušje</p>	 <p>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine: Srednjovjekovno groblje. U katoličkom groblju sačuvana tri stećka u obliku sanduka, orijentirani Z-I. Kasni srednji vijek. Arheološki lokalitet Vir Posušje udaljen je 1 145 metara od dalekovoda.</p>
<p>Brina, Vinjani</p>	 <p>Opis lokacije iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine: Prapovijesna gradina i rimska utvrda. Omanji prostor (22x15 m). Branjen je suhozidom na kojem se primjećuju tragovi zida sa žbukom. Površinski nalazi prapovijesne keramike na padini niže utvrde. Željezno doba te doba rimske vladavine. Terenskim pregledom projektirane trase lokalitet nije pronađen niti lociran, postoji mogućnost kako je uništen prilikom radova na kamenolomu.</p>